

УДК 373.3.017.4

DOI: 10.31499/2706-6258.1(7).2022.261090

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ГРОМАДЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Алла Добридень, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри виховних технологій та педагогічної творчості, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0003-0786-0161

E-mail: alladobruden@gmail.com

Представлено теоретичний аналіз громадянських цінностей у початковій школі, на основі якого розглянуто зміст, мету, завдання громадянського виховання. Розкрито сутність складових понять: «цінність», «громадянські цінності», «громадянськість». Проаналізовано основні громадянські цінності: солідарність, відповідальність, повага, покірність, справедливість, рівність, співпраця. Демократичне громадянське суспільство розглянуто як осередок для розкриття творчих можливостей особистості, задоволення особистих та суспільних інтересів, виховання громадянина України як освіченої, творчої особистості.

Ключові слова: початкова школа; учні молодшого шкільного віку; громадянськість; цінність; громадянські цінності; громадянське виховання; громадянське суспільство; патріотизм.

THEORETICAL FUNDAMENTALS OF CIVIC VALUES IN PRIMARY SCHOOL

Alla Dobryden, Candidate of Pedagogic Sciences (Ph.D.), Associate Professor at the Department of Educational Technologies and Pedagogical Creativity, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0003-0786-0161

E-mail: alladobruden@gmail.com

The author represents a theoretical analysis of civic values in primary school, on the basis of which the content, purpose, and objectives of civic education have been considered. The essence of constituent notions such as “value”, “civic values”, and “citizenship” has been analyzed, as well as the basic civic values such as solidarity, responsibility, respect, obedience, justice, equality, and cooperation have been under consideration. The role and influence of civic values on the formation of the personality of a junior student have been defined in the article. It has been emphasized that it is important to create conditions for the formation of a citizen, for whom a democratic civil society is a center for the realization of creative opportunities, meeting personal and social interests, and the upbringing of Ukrainian citizen as an educated, creative personality who organically combines high moral traits, civic maturity, patriotism, professional competency, and the need for self-improvement. It has been proved that modern primary school students should be psychologically and practically ready for social responsibility for the country’s fate, the independence of behavior within moral and legal norms. It has been clarified in the article that civic values are an integral result of a student’s civic development in an educational process and a complex formation combining four components: civic knowledge, civic feelings, civic qualities, and active civic behavior. It has been pointed out that the success of civic values development largely depends on civic orientation, and worldview, which is manifested in spiritual and social needs, motives of behavior, psychological attitudes, interests, ideals, etc.

Keywords: primary school; primary school students; citizenship; value; civic values; civic education; civil society; patriotism.

Проблема громадянського виховання учнів молодшого шкільного віку є актуальною і водночас складною, оскільки вона зумовлена необхідністю державо-творчих процесів на засадах гуманізму, демократії, соціальної справедливості, що мають забезпечити всім громадянам рівні стартові можливості для розвитку. Інтегрування України до світового товариства актуалізує необхідність переосмислити зміст виховання молодого покоління.

Побудова нового громадянського, демократичного, гуманного та правового суспільства, орієнтованого на високі національні й загальнолюдські цінності, набуває актуальності у стратегії сучасної української освіти. З огляду на це, потреба запровадження цілісної системи громадянського виховання в освітній процес загальноосвітньої школи першого ступеня стає необхідним чинником сучасної освітньої реформи.

Важливу роль відіграє питання державної політики в галузі виховання, що представлено в Концепції громадянської освіти та виховання в Україні (2018) [6], Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України (2019) [7], Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки [10], Концепції Нової української школи (2020) [8] та інших законодавчих і нормативно-правових документах, де визначено виховання громадянськості й любові до Вітчизни як важливих якостей майбутніх громадян.

Особливості громадянського виховання та формування громадянських цінностей представлені у працях І. Беха, М. Боришевського, О. Вишневського, Н. Дерев'яненко, П. Ігнатенко, О. Киричука, В. Поплужного, О. Сухомлинської, Т. Титаренко, К. Чорної та інших.

Дослідження різних аспектів професійного становлення майбутнього фахівця, шляхом громадянського виховання, розглядалося у наукових працях В. Андрущенко, Є. Бондаревської, О. Вишневського, Н. Кузьміної, Л. Кондрашової, В. Оржехівського, В. Постоного, М. Рагозіна, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, В. Сухомлинського, І. Тисячник, Р. Хмелюк, М. Михайліченка, Н. Макогончук.

У закордонній педагогіці питанням формування громадянських цінностей присвячено дослідження А. Адлер, К. Вейнберга, К. Джанга, Г. Кершенштейнера, Х. Мюнклера та ін.

Мета статті полягає в теоретичному аналізі громадянських цінностей у початковій школі та визначенні їхньої ролі у становленні особистості молодшого школяра.

Одним із завдань сучасної освіти й виховання є створення умов для формування людини-громадянина, для якої демократичне громадянське суспільство є осередком для розкриття її творчих можливостей, задоволення особистих та суспільних інтересів, виховання громадянина України як освіченої, творчої особистості, в якій органічно поєднуються високі моральні риси, громадянська зрілість, патріотизм, професійна компетентність, потреба у самовдосконаленні.

Ми погоджуємося з думкою сучасних педагогів щодо нашої проблематики, які вважають, що «кожне нове покоління людей живе і розвивається у певному національному середовищі, життя якого залежить від особливостей державного устрою країни. Дитина від народження перебуває під впливом як соціально-економічних умов, так і національної специфіки: побутового життя, культури, народних звичаїв, традицій. Вона переймає від дорослих багатство рідної мови, відчуття прихильності та симпатії до духовності свого народу, поступово призвичаюється до усталених морально-

правових норм» [9].

У своїх дослідженнях щодо громадянського виховання О. Бабенко зазначає: «Патріотизм як основа сучасного виховання дітей молодшого шкільного віку включає в себе формування національної свідомості та самосвідомості, тобто виховання любові до рідної землі, до свого народу, готовності до праці в ім'я України, освоєння національних цінностей (мови, території, культури), відчуття своєї причетності до розбудови національної державності, формування почуття гідності й гордості за свою Батьківщину. Саме плекання національної свідомості й самосвідомості, прищеплення моральних ідеалів та ціннісних орієнтирів починається з раннього дитинства, з перших років життя дитини» [1].

На думку сучасних педагогів, «громадянське виховання є процесом формування громадянськості як риси особистості, яка характеризується усвідомленням нею своїх прав і обов'язків у ставленні до держави, народу, законів, норм життя; турботою про благополуччя своєї країни, збереження людської цивілізації конкретними діями відповідно до власних переконань і цінностей» [1].

У сучасному суспільстві метою громадянського виховання є «формування свідомого громадянина, якому притаманні високі моральні ідеали суспільства, любов до Батьківщини, відповідальність за виконання громадянського обов'язку, а громадянськість як риса особистості відбиває:

1. Патріотичну самосвідомість, громадянську відповідальність, суспільну ініціативність й активність, готовність трудитися для розвитку Батьківщини, захищати її, підносити її міжнародний авторитет.
2. Повагу до Конституції, законів держави, прийнятих у ній правових норм, сформованість потреби в їх дотриманні, високій правосвідомості.
3. Досконалі знання і володіння державною мовою, турботу про піднесення її престижу; увагу до батьків, свого родоводу, традицій та історії рідного народу, усвідомлення своєї належності до нього як його представника, спадкоємця і наступника.
4. Дисциплінованість, працьовитість, завзятість, почуття дбайливого господаря своєї землі, піклування про її природу, екологію.
5. Гуманність, шанобливе ставлення до культури, традицій, звичаїв національних меншин, що проживають у країні, високу культуру міжнародного спілкування» [2].

Крім того, проаналізувавши мету громадянського виховання, сучасні вчені визначають основні його завдання:

- «забезпечення опанування молодшими школярами системи знань, необхідних для виховання громадянина;
- формування умінь, необхідних для участі учнів у житті суспільства, реалізації його ідеалів і цінностей;
- створення умов учням для набуття досвіду громадянської дії;
- формування у школярів потреби в громадянській поведінці, виховання якостей громадянина України» [3].

Однак поряд з цим є досить актуальним вивчення понять «*цінність*» та «*громадянські цінності*». Ці поняття у своїх дослідженнях трактують вітчизняні і закордонні науковці, серед яких В. Андрущенко, Л. Божович, Л. Виготський, М. Головатий, Г. Дубчак, В. Козаков, О. Леонтьєв, М. Пірен, С. Рубінштейн, М. Савчин, В. Тугарінов, П. Таланчук, В. Хмелько, Я. Щепанський, В. Ядов та інші.

Роль і вплив громадянських цінностей на становлення особистості розкрито у працях Є. Барбіної, В. Вербець, В. Гриньової, В. Леонтьєва, С. Рубінштейна, І. Зязюна, Л. Хомич, Є. Шиянова тощо.

Ми погоджуємося із думкою педагога-практика М. Тягій, що «зміст громадянських цінностей молодших школярів включає в себе взаємопов'язану діяльність вчителів і учнів з метою засвоєння системи знань, спрямованих на формування і розвиток громадянських почуттів і відповідних ним рис поведінки:

- «любові до Батьківщини, відданості їй;
- активної праці на благо Вітчизни;
- примноження традицій свого народу;
- бережливого ставлення до історичних пам'яток, традицій;
- прагнення до зміцнення честі та гідності своєї держави;
- формування мужності;
- готовності захищати свою Батьківщину» [12].

Основним мотивом громадянського розвитку є реалізація учня в активній громадянській та соціальній діяльності як творчої особистості. Серед інших мотивів можемо виділити здобуття нової інформації, особистий розвиток, самовираження та самоствердження, досягнення соціального успіху, тому, відповідно, ставлення до навчальної діяльності буде також не однаковим.

Погоджуємося з думкою сучасних педагогів, що «успішність формування громадянських цінностей багато в чому залежить від громадянської спрямованості, світоглядної позиції, що проявляється в духовних і соціальних потребах, мотивах поведінки, психологічних установках, інтересах, ідеалах тощо. Спрямованість на громадські ідеали створює основу для формування особистісних якостей учнів» [4, с. 238].

Ми переконані, що сучасним учням необхідно бути психологічно і практично готовими до соціальної відповідальності за долю країни, самостійності поведінки в межах моральних і правових норм.

Аналізуючи термін «громадянськість», науковці зосереджують увагу на ключових поняттях: громадянська участь, демократія, різноманітність, справедливість, ідентичність, інтеграція та глобалізація.

У Концепції громадянської освіти та виховання в Україні виховна робота – це «невід'ємна складова всього освітнього процесу з орієнтацією на громадянські цінності – національну самосвідомість, ідентичність, гідність, чесність, справедливість, повагу до сім'ї, турботу, повагу до життя, до себе та інших людей, свободу, демократію, культурне різноманіття, повагу до рідної мови та культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довілля, повагу до закону, солідарність, відповідальність тощо» [6].

Урахування концептуальних положень діяльнісного й системного підходів до вивчення особистості дає підстави розглядати громадянські цінності як інтегральний результат громадянського становлення учня в освітньому процесі, як комплексне утворення, у якому поєднано чотири складові: громадянські знання, громадянські почуття, громадянські якості й активна громадянська поведінка.

У ґрунтовних наукових працях сучасних учених громадянські цінності розглядають як сукупність поведінки, що вважають позитивними для розвитку суспільства. Їх загалом визнають різноманітні соціальні групи та громади, які поширюються по всьому світу.

На думку сучасних педагогів, громадянські цінності повинні заохочувати учнів

бути добровільними, відданими, чесними, сміливими, толерантними, уважними до інших. Проаналізуємо основні громадянські цінності:

Солідарність. «Через солідарність люди встановлюють соціальні стосунки, надають підтримку та допомогу у важкий час. Солідарність породжує більше актив підтримки на майбутнє, зміцнює дружні стосунки» [5].

Відповідальність. «Стосується виконання зобов'язань чи зобов'язань, які у вас є. Важливо поважати час та наслідки затримки чи неможливості зробити щось із-за того, що не в змозі виконати це. Люди цінують відповідальність у всіх просторах, у яких вони працюють, тобто вдома, на роботі, у школі, серед друзів тощо» [5].

Повага. «Первинна громадянська цінність. Люди повинні прийняти схожість та відмінності, які вони мають з іншими, будь то в думках, переконаннях, способах поведінки та інших. Потрібно визнати, що ми всі унікальні істоти і звідти визнаємо, що поділяється, а що ні, щоб можна було встановити сердечні та шанобливі стосунки» [5].

Покірність. «Прихильна громадянська цінність, яка формує здатність приймати себе та інших такими, якими вони є, і без різниці. Це спосіб вчитися на помилках і успіхах, шукати спільної вигоди» [5].

Справедливість. «Стосується позицій, які займають люди щодо певної ситуації. Це дуже важлива громадянська цінність, оскільки в ситуаціях розбіжностей кожен, хто бере участь, хоче мати розум і правду в своїх руках. Однак ви повинні бути об'єктивними та приймати найкраще рішення щодо загальних наслідків» [5].

Рівність. «Всі громадяни рівні перед законом, у нас однакові обов'язки та права незалежно від статі, етнічної приналежності, походження чи віри. Жодна людина не перевершує іншого, і всі ми однаковою мірою зобов'язані однакової пошани» [5].

Співпраця. «Цінність, яка передбачає бажання співпрацювати та надавати допомогу чи підтримку під час розвитку діяльності. Це жест поваги, допомоги та доброти» [5].

На думку педагога-практика Л. Душко, «початкова школа виконує роль фундаменту, на якому будується вся система громадянських цінностей школярів, формування у них любові до рідного краю, України, історичної пам'яті, духовності, національного характеру. Все, що закладається учням у цей період навчання та виховання, визначає в подальшому успіх процесу формування особистості, її світогляду і загального розвитку. Набуті в початковій школі особистісні якості, а також знання, вміння і навички не лише забезпечують основу навчання і виховання підлітків, а й значною мірою визначають особливості практичної, громадянської та професійної діяльності дорослої людини» [11].

Отже, під громадянськими цінностями ми розуміємо ставлення особистості до демократичних ідеалів громадянського суспільства, яке знаходить свій вияв у свідомому, емоційному сприйнятті, переживаннях, потребах реалізації своїх учинків за різних умов власної соціально важливої діяльності.

Проаналізувавши громадянські цінності, ми вбачаємо важливість навчання, передачі та втілення їх у життя, з метою дотримання стимулу доброї поведінки між особистими та соціальними відносинами. Громадянські цінності представляють цілеспрямовану поведінку, розуміння контексту, де ми є та поваги до інших спільнот.

Подальших досліджень потребує проблема формування громадянських цінностей учнів початкової школи в позаурочній роботі. Також в умовах сьогодення ключовою ланкою у професійній діяльності вчителя початкової школи є формування громадянської компетентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабенко О. Формування у дітей дошкільного віку громадської самосвідомості з використанням творів В. О. Сухомлинського. URL: <https://vseosvita.ua/library/formuvanna-u-ditej-doskilnogo-viku-gromadskoi-samosvidomosti-z-vikoristannam-tvoriv-vo-suhomlinskogo-455691.html> (дата звернення 23.03.2022).
2. Громадське виховання, мета, завдання, шляхи реалізації. В. О. Сухомлинський про формування громадянськості. URL: <https://studfile.net/preview/9244021/page:14/> (дата звернення: 11.03.2022).
3. Громадянська освіта в школах України. URL: https://hgi.org.ua/?ch=gr_osv_sk (дата звернення: 11.03.2022).
4. Душко Л. Реалізація громадянського виховання молодших школярів на основі краснавччої тематики курсу «Я і Україна». URL: <http://osvita.ua/school/method/6504/> (дата звернення: 18.03.2022.).
5. Значення громадянських цінностей. URL: <https://uk.encyclopedia-titanica.com/significado-de-valores-c-vicos> (дата звернення: 16.03.2022).
6. Концепція громадянської освіти та виховання в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 20.03.2022).
7. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5d5/279/7ca/5d52797ca746c359374718.pdf> (дата звернення: 20.03.2022).
8. Концепція Нової української школи. URL: <https://www.pedrada.com.ua/article/2372-ad-fontes-pro-kontseptysu-novo-ukranksko-shkoli> (дата звернення: 23.03.2022).
9. Національно-патріотичне виховання. URL: http://poltavskiy-nvk.kh.sch.in.ua/inshi_rozdili/vihovna_robota/nacionaljno-patriotichne_vihovannya/?prnt=prnt (дата звернення: 20.03.2022).
10. Стратегія національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text> (дата звернення: 20.03.2022).
11. Сучасна освіта. URL: <http://osvita.ua/school/method/6504/> (дата звернення: 12.04.2022.).
12. Тягій М. А. Формування соціальної та громадської компетентності в позакласній діяльності учнів URL: <http://teacher.ed-sp.net/index.php/internet-zakhody/90-tiahii-m-a-formuvannia-sotsialnoi-ta-hromadskoi-kompetentnosti-v-pozaklasnii-diialnosti-uchniv> (дата звернення: 08.03.2022).

REFERENCES

1. Babenko, O. (2022). Formuvannia u ditei doskilnoho viku hromadskoi samosvidomosti z vykorystanniam tvoriv V. O. Sukhomlynskoho. URL: <https://vseosvita.ua/library/formuvanna-u-ditej-doskilnogo-viku-gromadskoi-samosvidomosti-z-vikoristannam-tvoriv-vo-suhomlinskogo-455691.html> [in Ukrainian].
2. Hromadske vykhovannia, meta, zavdannia, shliakhy realizatsii. V. O. Sukhomlynskyi pro formuvannia hromadianskosti. (2022). URL: <https://studfile.net/preview/9244021/page:14/> [in Ukrainian].
3. Hromadianska osvita v shkolakh Ukrainy. (2022). URL: https://hgi.org.ua/?ch=gr_osv_sk [in Ukrainian].
4. Dushko, L. (2022). Realizatsiia hromadianskoho vykhovannia molodshykh shkoliariv na osnovi kraieznavchoi tematyky kursu «Ja i Ukraina». URL: <http://osvita.ua/school/method/6504/> [in Ukrainian].
5. Znachennia hromadianskykh tsinnosteï. (2022). URL: <https://uk.encyclopedia-titanica.com/significado-de-valores-c-vicos> [in Ukrainian].
6. Kontseptsiia hromadianskoi osvity ta vykhovannia v Ukraini. (2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
7. Kontseptsiia natsionalno-patriotichnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy. (2022). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5d5/279/7ca/5d52797ca746c359374718.pdf> [in Ukrainian].
8. Kontseptsiia Novoi ukrainskoi shkoly. (2022). URL: <https://www.pedrada.com.ua/article/2372-ad-fontes-pro-kontseptysu-novo-ukranksko-shkoli> [in Ukrainian].
9. Natsionalno-patriotichne vykhovannia. (2022). URL: http://poltavskiy-nvk.kh.sch.in.ua/inshi_rozdili/vihovna_robota/nacionaljno-patriotichne_vihovannya/?prnt=prnt [in Ukrainian].
10. Stratehiia natsionalno-patriotichnoho vykhovannia na 2020–2025 roky. (2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text> [in Ukrainian].
11. Suchasna osvita. (2022). URL: <http://osvita.ua/school/method/6504/> [in Ukrainian].
12. Tiahii, M. A. (2022). Formuvannia sotsialnoi ta hromadskoi kompetentnosti v pozaklasnii diialnosti uchniv. URL: <http://teacher.ed-sp.net/index.php/internet-zakhody/90-tiahii-m-a-formuvannia-sotsialnoi-ta-hromadskoi-kompetentnosti-v-pozaklasnii-diialnosti-uchniv> [in Ukrainian].